

Data przesłania artykułu: 15 I 2022
Data przyjęcia artykułu do druku: 10 III 2022
DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2022.001>



KATARZYNA JASKÓŁKA-LEŚNIAK
(Archiwum Narodowe w Krakowie, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

ARCHIWUM JAKO PAMIĘĆ CZYNNĄ W RAMACH POLITYKI HISTORYCZNEJ

Zarys problematyki

Słowa kluczowe

pamięć kulturowa, polityka historyczna, archiwa

Keywords

cultural memory, historical policy, archives

Streszczenie

Współczesne dyskusje o polityce historycznej pojawiają się w kręgach historyków, a także zwykłych obywateli. Jaką rolę odgrywają archiwa w pamięci zbiorowej i polityce historycznej? Czy są one tylko biernymi repozytoriami pamięci kulturowej, jak twierdzi Aleida Assmann? Czy są raczej instytucjami pamiętania aktywnego? Tekst jest próbą zarysowania tej tematyki i udzielenia odpowiedzi na te pytania, analizując współczesne przykłady działalności różnego typu archiwów, zarówno instytucji państwowych jak i społecznych. Przedstawione działania archiwów sytuują je, podobnie



Katarzyna Jaskółka-Leśniak, historyk, archiwista, doktorantka Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie w dziedzinie nauk humanistycznych. Zawodowo od wielu lat związana z Archiwum Narodowym w Krakowie, gdzie odpowiada za nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym. Jej zainteresowania badawcze to archiwistyka, w szczególności metodyka kształtowania zasobu archiwalnego oraz zarządzanie dokumentacją współczesną.

E-mail: kjaskolka@wp.pl

ORCID ID: 0000-0003-2255-6037

jak muzea, w kręgu instytucji czynnej pamięci kulturowej. Archiwa działające w służbie historii krytycznej nie sposób w konsekwencji oderwać od polityki historycznej istniejącej niezależnie od czasów i systemów, prowadzonej jako polityka państwa albo jej przeciwstawna „kontrapolityka”.

Summary

The archive as active memory within the framework of historical policy. An outline of the research problem

Contemporary discussions about historical policy are emerging among historians, as well as ordinary citizens. What role do archives play in collective memory and historical policy? Are they merely passive repositories of cultural memory, as Aleida Assmann argues? Or are they rather institutions of active remembering? The text is an attempt to outline this topic and answer these questions by analyzing contemporary examples of the activities of various types of archives, both state and community-run. The presented activities of archives place them, like museums, in the circle of institutions of active cultural memory. Consequently, archives acting in the service of critical history cannot be detached from the historical policy that exists regardless of times and systems, carried out either as state policy or its opposite “counter-policy”.

W odezwie Zjazdowej XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie w 2019 r. napisano:

Niektórzy twierdzą, że nasza historiografia przeżywa kryzys i to w czasach, gdy równocześnie Polacy żyją historią, przenika ona naszą codzienność, jest stale obecna w życiu publicznym, a państwo stawia na politykę historyczną jako fundament wychowania patriotycznego. Nawet jeśli ktoś nie podziela tego przekonania, to poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jakiej historii Polacy dzisiaj potrzebują, jest zarówno obowiązkiem jak i nakazem chwili dla całego środowiska historycznego. Tym bardziej gdy rodzima polityka historyczna jest konfrontowana z politykami historycznymi naszych sąsiadów i szerzej, z europejską polityką historyczną, bowiem poszukiwanie źródeł tożsamości europejskiej nabiera dziś ogromnego znaczenia w kontekście zderzenia cywilizacji, jakiego jesteśmy świadkami¹.

Lubelski zjazd odbywał się w towarzystwie burzliwych dyskusji dotyczących obecności historii w świecie polityki i ewentualnego jej udziału w tzw. polityce historycznej prowadzonej przez państwo. Ścierały się na nim odmienne

¹ Mazur i Pomorski, *Wielka zmiana*, 9.

stanowiska – od ceremonii otwarcia, podczas której Jan Pomorski podkreślał, iż zadaniem historyka nie jest uprawianie polityki historycznej, ale nauki historycznej², aż po debatę podsumowującą pt. „Jakiej historii Polacy potrzebują?” zdominowanej przez dyskusję na temat aktualnych tematów polityki historycznej³. Nie jest to nic nowego, gdyż już Tadeusz Korzon na II Zjeździe w 1890 r. we Lwowie domagał się apolityczności historii i badań historycznych, z czym polemizował później Szymon Askenazy, zwolennik narodowego i niepodległościowego opowiadania o dziejach. „Zderzenie tych dwóch wizji: koniecznej autonomizacji historii od bieżącej polityki i łączenia ich w imię wspólnych interesów, to poniekąd *constans* – stała odniesienia dla polskiej historiografii w XX i XXI wieku”⁴. Tego typu dyskusje skłoniły mnie do podjęcia tematyki współczesnych archiwów w związku z pamięcią i polityką historyczną.

Celem niniejszego tekstu jest ukazanie działalności archiwów w aspekcie współczesnej polityki historycznej sytuującej je podobnie jak muzea⁵ w kręgu instytucji pamięci czynnej. Tematyka archiwów i pamięci pojawiała się niejednokrotnie w pracach badaczy zajmujących się tzw. nowymi funkcjami archiwów⁶, a także badaczy zajmującymi się stosunkiem historii do polityki⁷. Dotychczas nie podejmowano jednak tego tematu na gruncie teorii pamięci kulturowej zaproponowanej przez Aleidę Assmann⁸.

Tytułowe zagadnienie omawiam na przykładach działalności różnego typu archiwów. Zajmuję się zarówno instytucjami państwowymi, podlegającymi organom państwa, jak i podmiotami społecznymi, będącymi inicjatywami grup osób lub instytucji pozarządowych. W badaniu odwołuję się do teorii

² Pomorski w połowie września 2019 r., dziękując w imieniu grupy historyków odznaczonej przez prezydenta, odniósł się do jego wystąpienia w tym samym dniu na Zjeździe, w którym pojawił się fragment dotyczący polityki historycznej; zob. „Wystąpienie Prezydenta na XX Powszechnym Zjeździe”; Pospischil, „Głos naukowców na zjeździe historyków”.

³ W debacie wzięli udział: Robert Traba, Andrzej Nowak, Rafał Wnuk i Wojciech Wrzosek, por. Mazur i Pomorski, *Wielka zmiana*, 69–105.

⁴ Pomorski, „O potrzebie środowiskowej autorefleksji”.

⁵ Majewski, „Do kogo należą muzea historyczne?”.

⁶ Najszerzej związek archiwów z pamięcią i historią przedstawiła według stanu z 2006 r. A. Rosa, *Archiwa między historią*; zob. także: Jabłońska, *Archiwa w przestrzeni*; Jabłońska, *Nowe wyzwania archiwów*; Mazur, „Archiwa – pamięć – edukacja”, 561–71; Rosa, *Wystawy archiwalne*; Rosa, *Funkcja edukacyjna*.

⁷ Nowak, *Historia i polityka*; Paczkowski, „«Druga wojna o przeszłość»”; Sepkowski, *Mity. Historia. Polityka*; Traba, *Przeszłość w teraźniejszości*.

⁸ Mam na myśli rozważania pt. *Kanon i archiwum*, zawarte w Assmann, *Między historią a pamięcią*, 74–88.

pamięci kulturowej opisanej przez Assmann. Na podstawie regulacji prawnych oraz informacji medialnych dotyczących poszczególnych archiwów przebadane zostały wybrane działania realizowane przez: sieć archiwów państwowych, archiwum wyodrębnione Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN) oraz archiwa społeczne. W badaniu zastosowałam indukcyjną analizę danych.

Według Assmann pamięć kulturowa i jej dynamika składa się zarówno z pamiętania jak i zapominania. W ramach pamiętania wyróżnia ona aktywną pamięć funkcjonalną zachowującą przeszłość w formie kanonu, który wyróżniają takie elementy, jak selekcja (podejmowanie decyzji i konflikt władzy), wartość (przypisane wartości uświęcające obiekty) i trwanie. Przeciwstawia temu pamięć bierną, magazynującą, której paradygmatycznym przejawem jest właśnie archiwum. Instytucje pamiętania aktywnego, takie jak muzea, zachowują „przeszłość jako teraźniejszość”, natomiast instytucje biernej pamięci kulturowej zachowują przeszłość jako przeszłość. Co ciekawe, biblioteki zostały usytuowane przez Assmann zarówno w ramach pamiętania biernego jak i czynnego⁹.

Archiwum może jawić się także jako miejsce badań terenowych historyka¹⁰. Ale w tym podejściu także jest ono raczej bierne, oczekujące w spokoju i kurzu na odkrycie przez kogoś z zewnątrz. Wiślicz – choć wskazuje, iż „neutralność archiwum jest jednak fikcją” – skupia się głównie na warunkach pracy historyka w pracowniach naukowych archiwów, które „jak warunki obserwacji nie pozostają obojętne dla wyników pracy antropologa podczas badań terenowych”¹¹.

Zarówno Assmann jak i Wiślicz, sytuując archiwum w ramach biernego repozytorium¹², podchodzą do tematu bardzo stereotypowo, postrzegając archiwum jedynie jako magazyn, w którym przechowywane są dokumenty. Choć Assmann wspomina, iż archiwa są selektywne i nie mają w swych zbiorach wszystkiego, jednak nie rozwija tego tematu o przyczyny i mechanizmy dokonywanej selekcji, czyli prowadzenia celowej działalności archiwalnej¹³. Odmienne niż Assmann traktują archiwum badacze patrzący na nie z per-

⁹ Ibid., 74–78.

¹⁰ Wiślicz, *Smak archiwum*, 113–15.

¹¹ Ibid., 114.

¹² Według Assmann archiwum jest „świecką, biurokratyczną przestrzenią czystego, przejrzystego zorganizowanego repozytorium”, przy czym nie tłumaczy ona, co oznacza w tej definicji określenie „czyste”. Assmann, *Między historią a pamięcią*, 81.

¹³ Ibid., 87.

spektywy postmodernistycznej, tacy jak Domic LaCapra czy Jacques Derrida, widząc czynną rolę archiwów w tworzeniu i wykształcaniu w społeczeństwie postaw oraz kształtowaniu wiedzy i kultury. W ich teoriach archiwum nie tylko przechowuje dane, informacje, dokumenty, ale także tworzy historię, kulturę a także zbiorową pamięć. Natomiast Michael Foucault, choć również traktuje „dokument” przechowywany w archiwum jako element czynny, jednak nie utożsamia go jak pozostali z pamięcią¹⁴.

Mając na uwadze cztery klasyczne funkcje archiwów, czyli gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie, za funkcje biernie można poniekąd uznać tylko drugą z nich, czyli przechowywanie. Prawdopodobne jest, iż to właśnie w kontekście tej funkcji rozpatruje Assmann instytucje archiwów. Pozostałe funkcje zawierają w sobie czynną działalność archiwistów, zarówno w zakresie pozyskiwania zasobu i selekcji tego, co zostanie w archiwum zachowane (przecież w archiwach nie przechowuje się wszystkiego, nie tylko ze względu na czynniki niezależne, takie jak powodzie, pożary czy innego typu katastrofy, ale świadoma selekcja tego, co ma wartość trwałą i zostanie zachowane wiecześnie, jest przeprowadzana na każdym etapie życia dokumentów), jak i sposobu opracowania dokumentów (ich układu w określonym kontekście i porządku), a wreszcie ich udostępnienia (bądź nie) publiczności (badaczom, głównie historykom, ale także przysłowiowemu Kowalskiemu poszukującemu dowodów do swojej osobistej historii). Oprócz funkcji klasycznych mamy jeszcze nowe – związane z działalnością archiwów w przestrzeni publicznej, w tym w ramach działalności naukowej, wystawienniczej i edukacyjnej¹⁵. W tym zakresie archiwa odgrywają podobną rolę kulturalno-oświatową jak muzea. Sami archiwiści potwierdzają, iż wśród celów powoływania i utrzymywania archiwów są także cele „informacyjno-polityczne, budowania pamięci i tożsamości, strzeżenia przywilejów i czystości grupy, dokumentacyjno-historyczne, kontrolne, wymierzone w innych – rządzących, rządzonych, obcych”¹⁶, a więc te związane z celami polityki historycznej. Pod uwagę trzeba także wziąć otoczenie, w jakim archiwa funkcjonują, i jego usytuowanie prawno-organizacyjne, ewentualne zależności od czynników państwowych,

¹⁴ Bewicz i Sitkiewicz, *Zmagania z postmodernizmem*, 101–06.

¹⁵ Jabłońska, *Nowe wyzwania archiwów*, 41–57; Mazur, „Archiwa – pamięć – edukacja”, 561–71; Rosa, *Wystawy archiwalne*, 43–69.

¹⁶ Cytat z notatki informacyjnej zapowiadającej konferencję naukową VII Toruńskie Konfrontacje Archiwalne pt. „Komu i do czego potrzebne są archiwa?” zorganizowaną przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w dn. 5–6 XII 2019 r., zob. „VII Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”.

zatem także politycznych. Stopień ingerencji czynników państwowych, a więc i politycznych w kontekście prowadzonej przez władze polityki historycznej państwa, wpływa również na prowadzoną przez archiwa działalność – głównie tę ze sfery kulturalno-oświatowej¹⁷.

Polityka historyczna to świadome wpływanie polityków na zakres i charakter pamięci historycznej. To selekcja tego, co ma zostać zapamiętane z minionej rzeczywistości, z dziejów w pamięci danej zbiorowości, a co pominięte, zapomniane¹⁸. Polska polityka historyczna skupia się na tradycji niepodległościowej, romantycznej wizji osamotnionego bohatera skazanego na klęskę, miocie heroizmu zbiorowego, narodowego cierpienia w imię wyższych wartości i heroiczno-martyrologicznych symbolach¹⁹. Polska polityka historyczna wykorzystuje często autorytet archiwów do walki politycznej²⁰.

Jednym z obszarów aktywnej pamięci kulturowej jest historia, a jej przejawem są między innymi pomniki, obchody, symbole. Archiwa, należące do instytucji władzy, zapewniają jej natomiast narzędzia władzy i wiedzy politycznej, także w kontekście prowadzonej polityki historycznej. Dotyczy to nie tylko archiwów instytucji publicznych, ale także archiwów historycznych.

Obecnie archiwum utożsamianym z polityką historyczną prowadzoną przez państwo jest IPN, który w swojej nazwie odwołuje się do pamięci i za misję uznaje „zachowanie pamięci o dziejach Polski i Polaków w XX w.”²¹, choć pamiętać należy, iż pamięć to nie jest historia²². Instytut miał być „czynnym uczestnikiem wojny o PRL z postkomunistami”²³, a obecnie odbierany często jako instytucja będąca swego rodzaju narzędziem w rękach rządzących. Instytucja, za sprawą której autorytet archiwów i przysłowiowe już „teczki” wykorzystuje się do walki politycznej²⁴. Z tego względu zdarza się, iż badania przeprowadzane przez badaczy z IPN są przyjmowane przez środowisko historyków z dystansem. Zaznaczyć należy, iż IPN prowadzi także szerokie działania popularyzacyjne i edukacyjne. W kontekście analizowanej tematyki na

¹⁷ Rosa, *Funkcja edukacyjna*, 91.

¹⁸ Paczkowski, „«Druga wojna o przeszłość»”, 1–2.

¹⁹ Sepkowski, *Mity. Historia. Polityka*, 43–47.

²⁰ Karwat, *Gra historia*, 472.

²¹ „Archiwum pełne pamięci”.

²² Traba, *Przeszłość w terażniejszości*, 19; Bewicz i Sitkiewicz, *Zmagania z postmodernizmem*, 102 (tu powołano stwierdzenie Domańskiej, iż „Najważniejszy stał się fakt, że pamięć nie jest historią”).

²³ Paczkowski, „«Druga wojna o przeszłość»”, 16.

²⁴ Cenckiewicz i Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa*; TVP, *TW „Bolek”*; IPNtvPL, *Taśmy z Magdalenki*; Zalesiński, „Historia teczki TW «Bolka»”.

uwagę zasługuje zainaugurowany w 2017 r. projekt „Archiwum pełne pamięci” mający na celu utrwalanie pamięci o losach Polski i Polaków w ubiegłym stuleciu poprzez pozyskiwanie dokumentów od osób prywatnych²⁵.

W przypadku IPN połączenie pionu śledczego oraz archiwum i badań naukowych²⁶ zrodziło trudności, gdyż historyk nie powinien być jednocześnie prokuratorem i sędzią²⁷. Połączenie funkcji archiwalnych oraz naukowych w jednej instytucji z działalnością organów ścigania powoduje znaczne komplikacje w odbiorze IPN nie jako ośrodka badań historycznych, lecz ośrodka poszukującego dowodów do tezy, sytuującego się po jednej ze stron konfliktu. „Pewnym rozwiązaniem, szczególnie wartościowym dla analizy źródeł sądowych, jest dekriminalizacja (*dejudicialization*). Oznacza ona odrzucenie przez historyka pozycji sędziego”²⁸. Choć to stwierdzenie Wiślicza odnosi się do innego kontekstu (ochrony prawa do prywatności), pokazuje jednak wartość odrzucenia przez historyka roli sędziego, co w mojej ocenie przy aktualnych celach, które postawiono IPN, i w obecnym kształcie prawno-organizacyjnym jest niemożliwe²⁹. Rozwiązaniem tej sytuacji byłoby wyłączenie pionu śledczego ze struktur IPN poprzez przekazanie do prokuratury powszechnej. Wymagałoby to jednak przebudowania całego systemu w tym zakresie, co jest możliwe, jak pokazała sprawa likwidacji odrębności prokuratury wojskowej w 2016 r.³⁰.

Archiwa państwowe, podlegające pod resort kultury i dziedzictwa narodowego, więc finansowo od niego uzależnione, wpisują się w politykę historyczną państwa i wytyczne resortu w tym zakresie, choć nie są one najważniejszymi instytucjami kultury wykorzystywanymi przez władzę w realizacji swej polityki historycznej³¹. Obchodzone uroczystości i upamiętnienia wspo-

²⁵ „Archiwum pełne pamięci”; IPNtvPL, *ARCHIWUM PEŁNE PAMIĘCI*.

²⁶ „Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r.”

²⁷ Karwat, *Gra historii*, 463–64.

²⁸ Wiślicz, *Smak archiwum*, 117.

²⁹ „Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 stycznia 2021 r.”.

³⁰ Struktury prokuratury wojskowej przestały istnieć z dniem 4 kwietnia 2016 r. na mocy „Ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r.”, a wojskowa prokuratura stała się częścią prokuratury powszechnej: Departament do Spraw Wojskowych w Prokuraturze Krajowej, wydziały do spraw wojskowych prokuratur okręgowych i działy do spraw wojskowych prokuratur rejonowych. Por. „Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r.”.

³¹ „We wtorek, 17 listopada [2015] w Kancelarii prezydenta odbyło się spotkanie nt. polityki historycznej. Uczestniczyli w nim naukowcy, dyrektorzy instytucji kultury, muzeów, przedstawiciele Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Polski, Muzeum Żydów, prezes ŻIH Paweł Śpiewak, prof. Michał Kleiber z PAN oraz publicyści”, w związku z nieobecnością przedstawicieli archiwów państwowych uzyskano

magane są archiwaliami i działaniami kulturalno-oświatowymi prowadzonymi przez archiwa (wystawy, publikacje, warsztaty, akcje). Przykładem takiego projektu, spójnego z szerokimi obchodami państwowymi stulecia odzyskania niepodległości, była ogólnopolska akcja zlecona do realizacji wszystkim archiwom państwowym i kierowana centralnie przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych pt. „Archiwa rodzinne niepodległej”³². Na stronie archiwów państwowych można także przeczytać informację pt. „Archiwa w polityce historycznej państwa”, w której odnotowano, iż realizowane „przedsięwzięcia kształtują politykę historyczną państwa oraz pomagają eliminować wiele stereotypów funkcjonujących w społecznościach innych krajów”³³. Jako przykłady tego typu działań podane zostały realizowane projekty archiwalne, takie jak „Straty wojenne i represje pod okupacją niemiecką”, projekt poświęcony współpracy wywiadu polskiego i brytyjskiego w latach II wojny światowej, program Index Pamięci Polaków zamordowanych i represjonowanych za pomoc Żydom. Jako cel tych projektów archiwa podają zarówno „dostarczanie rzetelnej wiedzy o przeszłości”, „przypominanie prawdy historycznej oraz eliminowanie stereotypów w stosunkach polsko-żydowskich”, ale także „utrwalanie pozytywnego wizerunku naszego kraju i wkład w dzieje Europy” oraz „uświadczenie opinii publicznej Europy, jak ważny był wkład Polski i Polaków”³⁴, co sytuuje je w ramach propagowania konkretnej „pozytywnej” wizji przeszłości Polski. Ponadto sama tematyka powołanych programów wskazuje na jej usytuowanie w ramach aktualnej polityki historycznej państwa mającej na celu ukazanie Polski w jednoznacznej roli jako ofiary totalitaryzmów.

„Archiwum społeczne powstaje w efekcie celowej oddolnej działalności obywatelskiej. Jego główną misją jest aktywne działanie na rzecz ratowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, a celem – pozyskiwanie, zabezpieczanie, opracowanie i udostępnianie materiałów wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego”³⁵. Z definicji więc archiwa społeczne prowadzą aktywną działalność na rzecz pozyskiwania zasobu i jego rozpowszechnianie, w tych aspektach wpływają więc na zakres gromadzonych dokumentów i ich upowszechnienie, a więc także wprowadzenie do „obrotu” naukowego

informacje, iż „zaproszenie do pracy nad strategią trafi do środowiska archiwistów”, zob. „Polityka historyczna służy budowaniu”; „Archiwa i polityka historyczna”.

³² „O projekcie Archiwa Rodzinne Niepodległej”.

³³ „Archiwa w polityce historycznej państwa”.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ziętał, *Archiwa społeczne*, 4.

i badawczego, oraz polityki historycznej. Archiwistyka społeczna znajduje się obecnie w momencie silnego rozwoju. Choć są to inicjatywy oddolne, obywatelskie, społeczne, skupione pod patronatem NGO, to wspiera je od 2020 r. Centrum Archiwistyki Społecznej będące jednostką prowadzoną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego³⁶. Pamiętać jednak należy, iż „państwo powinno popierać inicjatywy społeczne pamięci, a nigdy je zastępować”³⁷ czy nimi sterować.

Archiwa społeczne są obecnie głównymi ośrodkami dokumentacyjnymi, zbierającymi świadectwa historii mówionej i spuścizny indywidualnych osób, rodzin, egodokumenty. W aspekcie ich rozwoju ważna jest po pierwsze potrzeba upamiętnienia, pozostawienia relacji, świadectwa, szczególnie dla pokoleń odchodzących „świadków” historii, którzy po okresie PRL-u mogą otwarcie mówić, ale jednocześnie żądać upamiętnienia, a niekiedy także zadośćuczynienia. Impulsem powstania archiwów społecznych są niekiedy aktualne wydarzenia, o których wiadomo w momencie „dziania się”, że zapiszą się w historii. Tak było w przypadku najbardziej znanego i największego z archiwów społecznych, czyli Fundacji Ośrodka KARTA, który zrodził się ze zbierania relacji w latach osiemdziesiątych XX w. wśród działaczy opozycyjnych. W swojej misji KARTA wpisane ma aktywne działania na rzecz odkrywania, chronienia i upowszechniania historii widzianej z perspektywy jednostki stającej się źródłem zrozumienia, budowania wspólnoty obywatelskiej wspierającej pojednanie i naprawiającej przyszłość³⁸.

Kolejny motyw rozwoju archiwów społecznych to szukanie tożsamości, powrót do swojej małej ojczyzny, budowanie więzi w najbliższym otoczeniu. Archiwa społeczne to z zasady instytucje nastawione na aktywne udostępnianie i wykorzystywanie zebranych dokumentów poprzez ich publikowanie i wykorzystywanie w akcjach edukacyjnych. Sytuują się więc one jak najbardziej na gruncie czynnego pamiętania, upamiętnienia, a niejednokrotnie także uświęcenia, wprowadzenia do kanonu osób czy zdarzeń. „Wywiady przeprowadzane z bezpośrednimi uczestnikami zdarzeń stają się unikalnym materiałem źródłowym możliwym do wykorzystania w wielu dziedzinach i badaniach. Czy wspomnienia świadków są wiarygodnym źródłem historycznym?”³⁹. Często

³⁶ „BIP – Centrum Archiwistyki Społecznej”.

³⁷ Nowak, *Historia i polityka*, 398.

³⁸ Misja Ośrodka KARTA, zob. „O nas”.

³⁹ Z wprowadzenia do webinarium z dnia 15 kwietnia 2021 r. na temat historii mówionej z Marią Buko (Dom Spotkań z Historią) i Tomaszem Glebem (Instytut Pi-

relacje, osobiste świadectwa, wchodzące do nauki jako źródła z zasady subiektywne i oparte tylko na pamięci (czasem nagrywane po wielu latach, a często jedyne świadectwa, niemożliwe do skonfrontowania z innymi źródłami pisanyymi z uwagi na ich brak) mogą się stać elementami polityki historycznej – zarówno tej państwowej jak i tej prowadzonej przez jej przeciwników, a pogłosy tej walki wielokrotnie mają swoje reperkusje nawet w sądach⁴⁰. Ważnym powodem składania świadectw przez osoby w ramach akcji dokumentacyjnych tzw. historii mówionej może być także potrzeba „odwetu upokorzonych i nieszczęśliwych”, co nie znaczy, iż relacje te można uznać bezkrytycznie za wiarygodne źródło historyczne. Uruchomienie warsztatu badacza i krytyka źródeł mówionych w tej sytuacji jest równie niezbędne, jak w przypadku dokumentów pisanych⁴¹.

Analizując pokazane przykłady archiwum IPN, archiwów państwowych czy bardzo popularnych w ostatnim czasie archiwów społecznych, nie można zgodzić się z Assmann, iż archiwa historyczne magazynują informacje, które nie znajdują już bieżącego zastosowania, więc z tego wynika ich nieaktywność, a wiedza zgromadzona w archiwach nie jest poddawana interpretacji, gdyż wykracza to poza kompetencje archiwisty⁴². Ponadto archiwa działają w służbie historii krytycznej, a dopóki opiera się ona na krytyce źródeł, dopóty to właśnie archiwa będą mieć kluczowy wpływ na kształt historii⁴³, będą więc uczestniczyć mniej lub bardziej aktywnie w polityce historycznej prowadzonej przez każde państwo. Nie sposób więc oderwać archiwum od historii, a więc także od polityki historycznej, która istnieje niezależnie od czasów i systemów, prowadzona albo jako polityka państwa, albo jej przeciwstawna „kontrpolityka”. Zaznaczyć należy, iż niniejszy tekst zarysowuje jedynie tytułową tematykę oraz proponuje możliwe kierunki dalszych, pogłębionych badań w tym zakresie.

leckiego), związanymi wcześniej z Ośrodkiem KARTA, por. „Pamięć jako archiwum: Dylematy Historii Mówionej”.

⁴⁰ Por. sprawa sądowa dotycząca stwierdzenia zawartego w publikacji: Engelking i Grabowski, *Dalej jest noc*. „Engelking wyjaśniła, że swoją krytyczną ocenę roli Malinowskiego oparła na relacji Estery Siemiatyckiej złożonej w Shoah Foundation w 1996 r. Jak tłumaczy, właśnie to źródło uznała za najbardziej wiarygodne, gdyż powstało z dystansem czasowym i emocjonalnym do wydarzeń wojennych”, zob. „Sąd ws. książki”.

⁴¹ Nowak, *Historia i polityka*, 329.

⁴² Assmann, *Kanon i archiwum*, 82–83.

⁴³ Por. referat W. Chorążyczewskiego, „Archiwa społeczne jako fenomen kulturowy” na konferencji „Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce” w Lublinie 8 XI 2012 r., zob. Wiśniewska, *Archiwa organizacji pozarządowych*, 254.

■ Bibliografia

- Archiwa Państwowe. „Archiwa w polityce historycznej państwa”. Udostępniono 24 kwietnia 2021. <https://www.archiwa.gov.pl/pl/601-archiwa-w-polityce-historycznej-pa%C5%84stwa>.
- Archiwa Rodzinne Niepodległej. „O projekcie Archiwa Rodzinne Niepodległej”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://archiwarodzinne.gov.pl/o-projekcie>.
- Assmann, Aleida. *Między historią a pamięcią. Antologia*. Zredagowała Magdalena Saryusz-Wolska. *Communicare: historia i kultura*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Bewicz, Piotr, i Aleksandra Sitkiewicz. „Zmagania z postmodernizmem i koncepcje archiwum według LaCapry, Derridy i Foucaulta”. *Archeion* 116 (2015): 98–109.
- Cenckiewicz, Sławomir, i Piotr Gontarczyk. *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*. Monografie 40. Gdańsk: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008.
- Centrum Archiwistyki Społecznej. „BIP – Centrum Archiwistyki Społecznej”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://cas.bip-e.pl/>.
- Fundacja Ośrodka KARTA. „O nas”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://karta.org.pl/nas>.
- Internetowe Forum Archiwalne. „Archiwa i polityka historyczna”. Udostępniono 18 kwietnia 2021. <http://www.ifar.pl/index.php?topic=2919.0>.
- Instytut Pamięci Narodowej. „Archiwum Pełne Pamięci”. Udostępniono 18 marca 2022. <https://archiwumpamieci.pl/app/o-projekcie/414,Archiwum-Pelne-Pamieci.html>.
- Instytut Pileckiego. „Pamięć jako archiwum: Dylematy historii mówionej”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://instytutpileckiego.pl/pl/kolekcje-cyfrowe/media-teka/pamiec-jako-archiwum-dylematy-historii-mowionej-twierdza>.
- IPNtvPL. *ARCHIWUM PEŁNE PAMIĘCI: Razem ocalmy zapomniane historie! – projekt Archiwum IPN*, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=0Cj3PUfIXe8>.
- IPNtvPL. *Taśmy z Magdalenki*, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=pqmiV2gOLkA>.
- Jabłońska, Marlena. „Archiwa w przestrzeni. Ludzie, miejsca, działania. Wprowadzenie do problematyki obecności archiwów w przestrzeni publicznej”. *Archeion* 120 (2019): 136–48. <https://doi.org/10.4467/26581264ARC.19.006.11815>.
- Jabłońska, Marlena. *Nowe wyzwania archiwów. Komunikacja społeczna i public relations*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.
- Karwat, Mirosław. „Gra historią, czyli polityka historyczna”. W *Dylematy historii i polityki. Księga dedykowana profesor Annie Magierskiej*, zredagowali Rafał Chwedoruk i Daniel Przastek, 455–72. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2008.
- Majewski, Piotr M. „Do kogo należą muzea historyczne?”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <http://xmpzhp.umcs.lublin.pl/referaty/>.
- Mazur, Hubert. „Archiwa – pamięć – edukacja”. W *Wielka zmiana. Historia wobec wyzwań... Pamiętnik XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 18–20 września 2019 roku. T. 1: Potęga historii*, zredagowali Mariusz Mazur

- i Jan Pomorski, 561–71. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Lublin: Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021.
- Mazur, Mariusz, i Jan Pomorski, red. *Wielka zmiana. Historia wobec wyzwań... Pamiętnik XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 18–20 września 2019 roku. T. 1: Potęga historii*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Lublin: Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021.
- Nowak, Andrzej. *Historia i polityka*. Kraków: Biały Kruk, 2016.
- „Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 stycznia 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”. *Dziennik Ustaw*, poz. 177 (2021). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20210000177>.
- Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. „Polityka historyczna służy budowaniu potencjału państwa”, 17 listopada 2015. <https://www.prezydent.pl/aktualnosc/wydarzenia/musimy-ksztaltowac-postawy-obywatelskie-i-patriotyczne,62>.
- Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. „Wystąpienie Prezydenta na XX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich”, 18 września 2019. <https://www.prezydent.pl/aktualnosc/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wystapienie-prezydenta-na-xx-powszechnym-zjeździe-historykow-polskich,4014>.
- Paczkowski, Andrzej. „Druza wojna o przeszłość». Rola przeszłości w polityce okresu transformacji”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <http://xpxzhp.umcs.lublin.pl/referaty/>.
- Pomorski, Jan. „O potrzebie środowiskowej autorefleksji. Założenia i podstawa programowa XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <http://xpxzhp.umcs.lublin.pl/#odezwa>.
- Pospischil, Alina. „Głos naukowców na zjeździe historyków: Uprawiamy naukę, a nie politykę historyczną”. *lublin.wyborcza.pl*. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,25209929,glos-naukowcow-na-zjeździe-historykow-uprawiamy-nauke-a-nie.html>.
- Rosa, Agnieszka. *Funkcja edukacyjna archiwów*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2012.
- Rosa, Agnieszka. „Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej”. *Archiwista Polski* 12, nr 4 (2008): 43–69.
- Rzeczpospolita. „Sąd ws. książki «Dalej jest noc»: prof. Engelking i Grabowski mają przeprosić”. Udostępniono 15 stycznia 2022. <https://www.rp.pl/dobra-osobiste/art-284421-sad-ws-ksiazki-dalej-jest-noc-prof-engelking-i-grabowski-maja-przeprosic>.
- Sępkowski, Andrzej. *Mity. Historia. Polityka*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011.
- Traba, Robert. *Przeszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- TVP. TW „Bolek”. 2008. <https://vod.tvp.pl/website/tw-bolek-2008,24077169>.

- Uniwersytet Mikołaja Kopernika. „VII Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”. Udostępniono 24 kwietnia 2021. <https://www.umk.pl/badania/konferencje/app/?task=conference&action=one&id=1918>.
- „Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”. *Dziennik Ustaw*, nr 155, poz. 1016 (1998). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19981551016>.
- „Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze”. *Dziennik Ustaw*, poz. 177 (2016).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000178>
- Wiślicz, Tomasz. *Smak archiwum i zapach krwi. Dwa poziomy badań terenowych historyka*. W *Obserwacja uczestnicząca w badaniach historycznych*, zredagowali Barbara Wagner i Tomasz Wiślicz, 113–19. Zabrze: Wydawnictwo Stara Szufłada, 2008.
- Wiśniewska, Magdalena. „Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce. Lublin, 8 listopada 2012 r.” *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, nr 3 (5) (2012): 254–66. <https://doi.org/10.12775/AKZ.2012.013>.
- Zalesiński, Jarosław. „Historia teczki TW «Bolka». Droga z sejfów do Belwederu i znow do sejfów”. *plus.pomorska.pl*, 19 lutego 2016. <https://plus.pomorska.pl/historia-teczki-tw-bolka-droga-z-sejfu-do-belwederu-i-znow-do-sejfu/ar/9414403>.
- Ziętał, Katarzyna. *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy*. Warszawa: Fundacja Ośrodka KARTA, 2016. <https://archiwa.org/sites/default/files/files/archiwistyka-spoeczna-diagnoza-i-wyzwania.pdf>.